

Hajytarhan (Astrahan) hanlygy

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Hajytarhan (Astrahan) hanlygy ASTRAHAN HANLIĞI

Istrahan tarihinde üç dönem vardır: Bunlardan birincisi Timur tarafından 1395-1396 kışında yıkılan Hacı-Tarhan şehri dönemi. Bu şehir geleneksel olarak İdil nehri deltasında, onun sağ kıyısında bulunan bir arkeolojik mevki olan ve günümüz Astrahan şehrinin yukarısında bulunan Şareni Bugor yerleşimi olarak kabul edilir. Bugün ise bu şehirden geriye neredeyse hiçbir şey kalmadı; yapılar ya ırmak suları ya da modern binalar yüzünden yok olmuştur. Tek geriye kalan ise Orta Çağ yerleşiminin yakınlarında olan ve toprak evleri bulunduğu kısım olmuştur. Bu bulgular Şareni Bugor'daki arkeolojik kazılar sırasında ortaya çıkmıştır. Geleneksel görüşe göre Astrahan XIII. asırda kurulmuştur. Bu, belki, XIII. asrın 50'li yıllarında gerçekleşmiştir, çünkü bu asrın sonlarında şehrin var olduğu kesindir. Arap gezgini olan İbni Batuta (M.S. 1304-1368/69) bu şehrin isminin anlamını açıklamaya çalışan ilk kişidir. Bu efsane Astrahan Tatarları arasında günümüze kadar gelmiştir. "Tarhan onların kullandığı manada 'vergiden muaf olan yer' demektir. Şehrin adını almasından önce bir Türk hacı olan bir mübarek Türk bu civarda yerleşmiş, sonra sultan bu yerleri vergiden muaf kılmıştı. O yer önce bir köy haline geldi, sonra büyüdü ve şehir halini aldı ve dünyanın en muazzam nehirlerden biri olan İdil nehri üzerinde kurulmuş ve büyük pazarlara sahip en güzel şehirlerden biri haline geldi. Sert soğuklar gelene, nehir ve kolları donana kadar sultanın meskeni burası olmuştu," diye yazıyordu İbni Batuta.[1] Kendi gezi kronolojisine göre, İbni Batuta Özbek bölgesine (günümüz Pyatigorsk'a yakın) 6 Mayıs 1334'de gelmiştir. Hacı-Tarhan'dan ise 14 Haziran 1334'de ayrılmış ve aynı yılın 11-13 Kasımı'nda İstanbul'dan bu şehre geri dönmüştür.[2]

Timur'un fethi ve yıkımı sonrasında şehir başka bir yerde

yeniden yapılandı ve böylece belki çok kısa bir zaman için de olsa Hacı-Tarhan el-cedid (yani yeni Hacı-Tarhan) ismini aldı. Bu yeni isim Şadibek Han tarafından hicri 805'de (miladi 1402-03) basılan sikkelerde görülebilir. Belki, GÖF;}}! şehrin yeni yerinin isminin belirtisi olmaktan ziyade "mutlu, kutlu, bahtlı ya da güvenli" anlamına gelen süslü ve etkileyici bin söyleyişin sembolü olabilir.[3] Çok geçmeden bu yeni şehir Astrahan (daha doğrusu Hacı-Tarhan) Hanlığı'nın başkenti olmuştur.[4]

Hanlığın kuruluş tarihi hakkında değişik tarihçiler tarafından değişik fikirler öne sürülmüştü: 1459-1460, 1466, 1495, vs. gibi. Bu tarihlerden hiçbirisi kaynaklarca doğrulanmış değildir. Hacı-Tarhan (Astrahan) XV. asrın ikinci yarısına ait hiçbir kaynaktan bağımsız bir devlet (Hanlık) olarak zikredilmiyor. 1459 yılına kadar Astrahan Taht Eli'nin (Rus yıllıklarında Bolşaya Orda, yani Büyük Ordu olarak geçen) bir parçası olarak Timur-Kutluk'un torunu Küçük-Muhammed'e tabi idi. Babasının tahminen 1459'deki ölümünden sonra onun oğulları iktidar kavgası başlatmış ve her ikisi sırayla şehri ele geçirmişti. Böylece, XV. asrın 50'li-70'li yıllarında şehir Taht Eli'nin merkezlerinden biri haline gelmişti. XV. asrın ikinci yarısında Hacı-Tarhan Nogay mirzalar ve Küçük-Muhammed'in halefleri olan Taht Eli hanlarına bağımlı kalmıştır.

1475 yılındaki Osmanlı askeri harekatı sabık Altın Ordu bölgesindeki güç dengesini önemli ölçüde değiştirmişti. O tarihten sonra Taht Eli hanları Kırım Hanlığı'na karşı olan mücadelesinde Osmanlı mevcudiyeti ve çıkarlarını göz önünde bulundurmamak zorunda kalmıştır. 1502 yılında Kırım Hanı olan Mengli-Giray Altın Ordu'nun son kalıntıları olan Taht Eli Devleti'ni yok etti. 1502 yılından daha erken olmamak şartıyla, Hacı-Tarhan Kırım Hanı tarafından yıkılan Taht Eli'nin siyasi halefi haline geldi. Böylece, Astrahan Hanlığı Altın Ordu Devleti'nin yerine geçti diyebiliriz.[5] Tarih boyunca, Astrahan hükümdarları Nogay mirzaları ve Kuzey Kafkasya boyları (Çerkes ve Kabartay) ile çok yakın bağlar kurdular.

Hanlığın tarihine dair Astrahan kaynaklarında fazla bilgi

(vakayınamelerinde) bulunmamaktadır. Şehirde bulunan bütün yazılı belgeler günümüze kadar ulaşamamıştır. Ya Rus işgali sırasındaki yangında yok olmuş ya da kaybedilmiştir. Astrahan Hanlığı ile Rusya arasındaki ilişkilere dair diplomatik belgeler de bulunamamıştır. Dolayısıyla, Hanlığın tarihine dair esas kaynak Rus kaynakları olmuştur. Onlardan en önemlisi olan Posolskiye knigi (“Elçi Kitabı” Moskova’daki Eski Belgeler Devlet Arşivi’nde muhafaza edilmektedir) Rusya ile Nogay Orduları, Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti ile olan siyasi bağlantılarla ilgilidir.[6]

1502 yılından sonra Abdülkerim bin Mahmud Astrahan’ın ilk hükümdarı olmuştur. Onun tahta geçişinin tam tarihini tespit etmek imkansızdır. Posolkiy prikaz (Moskova Dışişleri) arşivinin verilerinden bildiğimiz gibi, birçok belge Rusya ile Cengizid (Cucı) “yurt”larla (devletlerle) olan diplomatik ilişkilere değinmekteydi. Bunların arasında bir de özel Astrahan kitapları (Astrahanskiye knigi, Rusça tetrad, Türkçe-Arapça defterden) da bulunmaktaydı. Maalesef, bunlar XVI-XVII. yüzyıllarda Moskova’da çıkan yangınlar sırasında yok olmuştur. Kaybedilen bu belgeler Abdülkerim’in hüküm sürdüğü “7016’dan 7025’e kadarki”[7] (M.S. 1508-1517) yıllara aitti. Büyük ihtimalle Abdülkerim ya 1508 yılına kadar şehir üzerinde tam bir otorite kuramadı, ya da Nogay mirzalarına bağımlı formal bir otoriteye sahipti. Abdülkerim’in sarayından iki kişinin ismi bilinmektedir: ulu-biy/bey (büyük prens) olan Hitay boyundan Baba Ali Bey ve Hacı-Tarhan vilayetinin ünlü ve zengin tüccarı ve Han’ın Naibi olan Hacı Niyaz.[8]

M.S. 1508 yılına kadar şehirde istikrarlı bir iktidarın gerçekleşmediğini görüyoruz. Diplomatik Moskova kaynaklarında bahsi geçen Astrahan hanı değil “Çarlar, yani Hanlar” olmuştur. Böylece, 1503 yılında Don nehri civarında “Astrahan Çareviçi ve Çarlar” tabi olan Kazaklar ve şahzade ve Kefe beylerbeyine giden Rus elçisinin ve Kefe’nin Moskova sefiri olan Ali Hoca’nın (Rusça Alakozya) kabilelerini soymuşlardı. Onlar birçok Moskovalı ve Osmanlı tüccarlarını soymuş ve öldürmüşlerdi.[9] Bu metin Astrahan “Çar”larının (Hanlarının) Rus belgelerdeki ilk bahsidir.

1502 sonrası hanlık sınırları şöyle tanımlanabilir: doğuda, Nogay Ordusu tarafından Buzan olarak bilinen İdil ağzlarından biri. Kuzeye doğru sınır İdil nehri boyunca devam ediyor ve günümüz Volgograd şehrinin bulunduğu bölgeye kadar uzanıyordu. Batı (Kırım) sınırı Don nehri boyunca güneye doğru devam ediyor ve Türkçede Süt-Su (ya da Slav dillerinde Molochnıye Vodı) olarak bilinen Mius nehrine kadar uzanıyordu. Doğu sınırını ise Hazar Denizi oluşturunuyordu.

Mengli-Giray Han Astrahan'a karşı etkili askeri harekat için Moskova'nın desteğine muhtaçtı. Herşeyden önce, Kırımlılar kendi filosuna sahip olmadığından ve İdil ağzına gidemediğinden, şehri nehir tarafından ablukaya almak için bu desteğe muhtaçtı. İş böyle olunca, Astrahan Hanlığı'nı fethetmek için Kırım'da Moskova gemilerini kullanmak fikri doğdu. Fakat aslında diplomatik görüşmelerinde Moskova ve Bahçesaray karşılıklı olarak gerçekçilikten uzak koşullar öne sürdüler. Grandük Kırım hanını muhtemel Astrahan Savaşı'nda destek vaadi karşılığında Letonya'ya karşı seferber etmek niyetindeydi. Mengli-Giray ise Astrahan'a karşı savaşın Letonya harekatının ön şartı olduğunu belirtti. 1502 yılından sonra ise Kırım Hanlığı'nı İdil Cengizidlerine karşı desteklemek Moskova için çıkar sağlamaz hale gelmişti. Bu Kırım'ın askeri ve siyasi açılardan zararlı bir şekilde güçlenmesine ve Rusların giderek kendi yurtları olarak görmeye başladıkları Kazan üzerinde Kırım etkisinin giderek artmasına neden oldu. Coçi'nin siyasi sahası üzerinde iktidarın tek bir merkezde toplanmamış olması Moskova'nın pekala işine geliyordu.

Muhammed Giray döneminde Moskova ile Kırım arasındaki antlaşmanın bozulması Rus düklerini Kırım'a karşı bir müttefik arayışına mecbur bıraktı. Moskova ile Kırım düşmanlığı sırasında Astrahan Hanlığı da bu rolü üstlenmiş oldu.

En geç 1514 yazında Canibek bin Mahmud Rus diplomatik yazışmalarında Astrahan Hanı olarak geçmişti.

1515 yazında Muhammed Giray şehre ve Nogaylara karşı yürütülen büyük askeri sefer sırasında Astrahan'ı kuşattı. Astrahan Hanı Nogay Ordusuna kaçmak zorunda bırakılmıştı. Muhammed Giray o

sene şehri ele geçiremediğinden Canibek çok geçmeden geri dönmüştü. 1521 yılı baharında Nogay mirzası olan Seyidahmed bin Musa (Şiydiak) şehri işgal etti ve orada birçok sultanı katletti. Onların kimler olduğunu bilmiyoruz. Muhtemelen Canibek'in akrabaları idi. Canibek'in kendisi de 15 Ağustos 1521 tarihinden önce ölmüştür. 1521 Ekim ayına kadar Astrahan Hanı olmadı çünkü Nogay soyluları halen iktidar talibi iki kuzen -Hüseyin bin Mahmud ve Murtaza bin Ahmed- arasında seçim yapmaktaydılar. Nihayet bir tercih yapıldı ve Hüseyin Astrahan Hanı ve Nogayların vassalı oldu ve 1523 yılına kadar Nogaylara bağımlı kaldı.

Muhammed Giray'ın ünlü 1521 Moskova Seferi sırasında sadece 580 Astrahan akıncısı yarımada saldırdı ve Kırım uluslarını yağmaladılar. Onları cezalandırmak gayesiyle Muhammed Giray 1523 yılında Astrahan'a karşı muazzam bir askeri seferberlik başlattı. Altın Ordu'nun halefleri olan bütün Tatar devletler üzerinde egemenliğini kurabilme ihtimalinin olduğu düşüncesiyle Astrahan'a saldırdı.[10] Şehir talan edilmişti, Hüseyin Han da mülteci durumuna düşmüştü (muhtemelen Nogay Ordusuna kaçmıştı). Fakat bu zaferden çok geçmeden, Muhammed Giray ve onun oğlu ve kalgası olan Bahadır Giray şehrin yakınlarındaki bir ziyafet sırasında Nogaylar tarafından katledilir. Bu katil Hacı-Tarhan civarında yaşayan ve Nogayların bir boyu (ili) olan Mangıtlar tarafından teşvik edilmişti. Hüseyin bin Mahmud şehre geri döndü ve bağımsız bir hükümdar oldu. Gerçi biz Hüseyin bin Mahmud'un ne zaman Hacı-Tarhan Hanlığını bıraktığını bilmiyoruz. Büyük ihtimalle bu onun ölümü ile gerçekleşmiştir. XVI. yüzyılın 30'lu yıllarında Astrahan tarihini çoğu zaman Nogaylar ve Çerkesler gibi dış güçlerden kaynaklanan bitmek bilmez başkaldırıları tavsif etmektedir.

Şeyh Ahmed bin Ahmed'in Astrahan'daki hükümdarlığından kaynaklarda belli belirsiz bahsedilir, bu suretle ve ona dayanarak onun 1525 ila 1528 aralarında hüküm sürdüğünü söyleyebiliriz, fakat kaynakların yetersizliği yüzünden bunu kesin olarak kanıtlamak mümkün olmamaktadır.

Bunun ardından, Astrahan Kasım bin Seyidahmed'in hükümdarlığı altına geçti. Onun tahta geçiş tarihi bilinmemektedir. Muhtemelen aralıklarla (İslam Giray bin Muhammed Giray iktidarı) 1532 yazına kadar hükmetmiş olabilir. Onun Astrahan'daki bütün selefleri Mahmud bin Küçük Muhammed'in soyundan gelmekteydi. Kendisi ise Mahmud'un kardeşi Ahmed'in soyundan gelip Astrahan tahtına geçen ilk kişiydi.

30'lu yılların başlarında bile Moskova ile olan barışçı ilişkilerine rağmen, Astrahan Hanı Grandüklerden alınan geleneksel haracın adreslerinden biri olarak kalmaktaydı.

Mayıs 1531'den önce Kırım Hanedanı'ndan gelen İslam Giray bin Muhammed Han şehri yönetmeye başlamıştı.[11] Fakat 1532 yılının Ocak ayından önce tahtı terk etmişti bile. Ondan sonra Kasım bin Seyidahmed ikinci kez Astrahan Hanı olarak tahta geçti. 1532 yılının yazında ise Rus vakainameler Ak-Kubek bin Murtaza'dan Astrahan Hanı olarak bahseder. O 1533 yılına kadar hükmetti ve Çerkeslerin desteğine sahipti. Hicri 938 (M.S. 15 Ağustos 1531-2 Ağustos 1532) tarihli ve ismi belirtilmemiş bir Astrahan hanından Osmanlı Padişahı Kanuni Süleyman'a gönderilen ve halen Topkapı Sarayı Arşivinde (Topkapı E. 5292) muhafaza edilmekte olan mektup muhtemelen onun iktidarı döneminde yazılmıştır.[12] Bu mektup Kıpçakça yazılmış 15 satırdan ibaretdir. Yazarı (Astrahan Hanı, muhtemelen Kasım) Süleyman'a karındaş olarak hitap etmekte ve "geçmişte bizim atalarımız arasında mevcut olan iyi münasebetler ve ticari bağlantılar"dan bahsetmektedir. Bu mektup hanın hizmetçisi olan Takı Hacı vasıtasıyla Osmanlı İmparatorluğu'na gönderilmiştir. Astrahan Devleti'nin tek diplomatik belgesi bu mektuptur. Eğer mektup gerçekten Kasım tarafından yazılmış ise 15 Ağustos 1531 ila 1532 Temmuz'unun başı arasında yazılmış olmalıdır. Fakat çok zayıf bir ihtimal de olsa bu mektup Temmuz'un ortasında tahta geçen Ak-Kubek bin Murtaza tarafından, tahta geçişini haber vermek maksadıyla yazılmış olabilir. Bu durumda bu mektubun yazılış tarihi daha da daralır: Temmuz ortası ile 2 Ağustos 1532 arası.

Ağustos 1533 yılına gelindiğinde, Abdurrahman bin Abdülkerim Astrahan Hanı olmuştu. Aynı sene zarfında Kırım'a karşı

müttefik bulmak gayesiyle Moskova'ya sefir yollamıştı.

1535 ilâ 1536[13] yılları arasında İslam Giray bin Muhammed Giray şehri ele geçirme teşebbüslerini tekrarladı. Kanuni Sultan Süleyman'a yazdığı mektubunda Astrahan'ın teslim olduğunu ve şehir caminde Süleyman şerefine hutbe okunduğunu yazmıştı.[14] Fakat Astrahan tarihinin bu dönemine dair çok az bilgiye sahibiz. Daha sonra, Kasım 1537'de, İslam Giray ve Kırım Hanı Sahib Giray'ın saray maiyeti olan bir Mangıt Beyi Bakı bin Hasan bin Timur tarafından katledilecektir. Fakat yazılan tarihi konulmamış bu mektup İslam Giray tarafından 30'lu yılların ortasında değil de 1531-32 yıllarındaki Astrahan saltanatı sırasında da yazılmış olabilmektedir.

Astrahan Abdurrahman bin Abdülkerim hakimiyeti altında en azından 1537 yılının Ekim ayının sonuna kadar kaldı. Onun bütün iktidarı boyunca Moskova ile olan ilişkiler barış içinde geçmişti. 1537 yılının Kasım ayında şehir Nogay Beyi olan Seyidahmed bin Musa'nın ordusu tarafından kuşatılmıştı. Bu kuşatmanın baş sebebi, Nogay Ordusuna ödenmesi gereken haracın (yaklaşık 60 000 altın) ödenmemesiydi.[15] Ekim 1537'de Derviş Ali bin Şeyh Haydar Astrahan Hanı olarak Rus vakayinamelerine geçmiştir. Diyebiliriz ki, bir siyasi önder olarak konumu çok zayıftı ve Nogay vassallığına bağımlı kalmıştı. Çok geçmeden Çerkeslerin ve Kırımlıların şehirde başlattığı olaylar sonucunda Derviş Ali önce dayısı olan Nogay mirzası İsmail'e daha sonra ise Moskova'ya kaçmak zorunda kalmış ve daha sonra Temnikov şehrinde ikamet edilmiştir. 1539 yazında Abdurrahman bin Abdülkerim'den ikinci kez Han olarak bahsedilmektedir ve en az 1543 yılına kadar iktidarı elde tutacaktır.

1545-1546 yılları arasında Ak-Kubek bin Murtaza ikinci kez Han olmuştur. 1546 yılında ise Yamgurçı (Yağmurcu) bin Birdibek tarafından tahttan indirilmiştir. 1546 ya da 1547 yılında Kırım Hanı olan Sahib Giray Astrahan'ı ele geçirmiş fakat daha sonra Kırım'a geri dönmüştür.[16] Şehir kısa bir süre için tahrip edilecektir. 1549 yılında ise Yamgurçı bin Birdibek'in tekrar Astrahan'da olduğunu görüyoruz. Aynı senenin sonunda ya da sonraki senenin başında Astrahan Rus Kazakları tarafından ele geçirilmiştir. Özellikle tasarlanmış bir askeri hareket

olduğu konusunda şüpheliyim, daha ziyade kendiliğinden gelişen bir akın olduğu kanısındayım. Yamgurçı Çerkeslere sığınmıştı. Peki 1550 yılında taht kimin elindeydi?

1551 yılında Yamgurçı'nın Moskova'nın desteğı ile şehri tekrar ele geçirme teşebbüsü başarılı oldu. Kendisi ise Çar Dördüncü (Korkunç) İvan'ın vassalı olmuştu. Moskova'nın hamiliğı sadece kağıt üzerinde kalır görünmekteydi. 1552-1553 yıllarında, Nogay müttefiki ve mirzası İsmail'den esinlenen Dördüncü İvan Aşağı İdil bölgesini ilhak için planları geliştirmeye başladı. 2 Ekim 1552'de Kazan işgal edildikten sonra nehrin ana kolu Rus etkisi altına girmiş oldu. Astrahan da bir sonraki hedef haline gelmişti. İsmail, kendisinin yeğeni olan ve siyasi zayıflık ve katı dindarlık ile bilinen ve hem çar hem de mirza için uygun aday olan Derviş Ali'nin Astrahan tahtına getirilmesini Dördüncü İvan'a önerdi. Derviş Ali teklifi kabul etti ve Nogay ulusundan yola çıktı. 16 Ekim 1551'de Kasimov şehrine gelmişti ve aynı ayın sonuna doğru Moskova'da karşılandı. Nisan 1554'de Moskova'dan Astrahan'a büyük bir askeri hareket düzenlendi. 2 Temmuz 1554'de Astrahan ele geçirilmişti. Şehir halkı Moskova orduları gelmeden şehri terketmişti. Derviş Ali Han olarak atandı. Yamgurçı ise Hazar kıyılarına doğru kaçarak orada Ruslara karşı mücadelesini sürdürmek istediye de başarısız oldu ve 20 kişilik maiyeti ile önce Tümen'e (Dağıstan)[17] daha sonra Osmanlı yönetimindeki Azak'a ve sonunda ise muhtemelen Osmanlı İmparatorluğu'na kaçmak zorunda kalmıştır. Karıları ise Ruslar tarafından hapsedilmiş ve daha sonra Moskova'ya gönderilmişti.[18] B. İşboldin'in belirttiğı gibi, Yamgurçı ile Derviş Ali arasındaki çatışma bir kardeş kavgası idi çünkü her ikisi Ahmed bin Küçük Muhammed'in torunlarındandı ve kuzendiler.[19]

Derviş Ali Moskova'ya yıllık haraç olarak 1000 ruble (ya da her biri 3 kopeyk değerinde 40 000 altın, yani 1200 ruble) ve her yıl 3000 balık vermek zorundaydı. Ayrıca Rus balıkçılar İdil boyunca Hazar kıyılarına kadar herhangi bir vergi ödmeden avlanma imtiyazını elde etmiş oldu. Takriben 500 Astrahan prensi (mirzalar ve oğlanlar) Çar Dördüncü İvan'a

bağlılık yemini ettiler ve ölümünden sonra Moskova'nın sonraki hanı (çarı) seçme hakkına sahip olduğunu Derviş Ali'ye bildirdiler.

Rus hamiliği döneminde şehre geri dönen toplam nüfus 10 500 idi ve bunlardan 7000 kadarı avam (kara kişi), 3 000 kadarı ulema ve 500 kadarı ise soylu idi.

Astrahan Hanlığı'nın resmi bağımsızlığına rağmen, Dördüncü İvan 1554 yılından itibaren kendi hükümdarlık sıfatlarına Astrahan'ı (Astrahanskiy) da eklemişti.

1555 yılında, Yamgurçı'nın Kırımlılar ve birkaç yeniçeri desteğiyle Derviş Ali'yi Astrahan'dan kovma girişimi başarısız olmuştu.

Ağustos 1556'da ataman Lyapun Filimonov önderliğindeki Rus Kazakları tekrar Astrahan'ı ele geçirdi ve talan etti. İ. Çeremisinov ve M. Kolupayev (voyvoda) önderliğindeki düzenli ordular Astrahan'a ulaştığında şehir çoktan boşalmıştı. Yeni bir işgalden korkan Derviş Ali şehri ateşe vermiş ve önce Azak'a daha sonra ise Mekke'ye kaçmıştı. Bütün surlar yıkılmıştı ve yeni Rus kalesi eski kalenin aşağısında yapıldı. Astrahan'ın sıradan (kara) halkı kısmen Nogaylar tarafından kendi topraklarına sürülmüş, kısmen yeni gelenler arasında erimiştir. Astrahan soyluları ise ya Moskova seçkinlerine katılmış ya da Kırım Hanlığı'na ve Osmanlı İmparatorluğu'na kaçmıştır.

Astrahan Hanlığı Coçi'nin ahfadından olan diğer hanlıklarla (Kırım, Kazan ve Kasımov) aynı kurumlar ve resmi yapılanmaya sahipti. Kalka, (Han'ın varisi) kurumu, Karaçı beyler,[20] oğlanlar, ulema, Seyidler[21] Kalka unvanının varlığını Abdurrahman'ın iktidarı döneminden beri var olduğunu biliyoruz; 1542 yılında Abelek (Alik) bin Hüseyin bin Mahmud onun kalka'sı idi. Ayrıca, Yamgurçı bin Birdibek'in 1552 itibarıyla kalkası akraba olduğunu tahmin ettiğim bir Takbildi idi. 1555 yılından beri Kırımlı Devlet Giray'ın oğlu Kazbulat Derviş Ali'nin kalkası idi.

Astrahan Hanları

Hanların isimleri Hükümdarlık tarihleri

- Abdülkerim bin Mahmud 1502 (1508?)-1514
- Canibek bin Mahmud 1514-1521 yazı (15 Ağustos'tan önce)
- Hüseyin bin Canibek Ekim 1521'den sonra-?
- Şeyh Ahmed bin Ahmed ?-? (1525-1528 arası)
- Kasım bin Seyidahmed?-1532 yazı (aralıklarla)
- İslam-Giray bin 1531 (Mayıs ayından – Muhammed-Giray önce)-1532 (Ocak ayından önce)
- Ak-Kubek bin Murtaza 1532 yazı-1533
- Abdurrahman bin Abdülkerim 1533-Ekim 1537'den sonra
- Derviş-Ali bin Şeyh-Haydar Ekim 1537-1539 yazı
- Abdurrahman bin Abdülkerim 1539 yazı-1543 (?) (ikinci defa)
- Ak-Kubek bin Murtaza 1545-1546 (ikinci defa)
- Yamgurçi bin Birdibek 1546-1550/1551-1554 (aralıklarla)
- Derviş-Ali bin Şeyh-Haydar 1554-1556 (ikinci defa)

Karaçı Beyler arasında en etkili olan Kongrat boyu (il) idi. Onlar Kırım'da ve Nogay Ordu'da yaşıyorlardı.

Astrahan'daki Karaçı Beylerin düzeni diğer hanlıklardan biraz farklı görünüyordu. Kongratlar (Kuratlar), Mangıtlar, Alçınlar ve Kıyatlar (yani Nogay ya da Taht Eli kökenli boylar) hakkında bilgi sahibiyiz, fakat muhtemelen yönetime katılabilen Şirinler, Barınlar, Kıpçaklar ve Argınlar hakkında bilgi mevcut değildir. Büyük ihtimalle Kongratlar (Kuratlar) bu devlet yapısı içinde önder konuma sahip olan boydu (çoğu zaman Kongrat prensleri Astrahan'ın Moskova'ya gönderilen elçileri olmuştur).[22]

Hanlığın başlıca gelir kaynağı İdil-Hazar Denizi üzerindeki büyük ticari yoldaki transit ticaretti. Şehrin ayrıca zengin balık ve tuz kaynakları vardı.[23]

Astrahan Tatarları Sünni Müslüman idi. En büyük mezheb Altınordu ve onun halefi olan devletlerin de en yaygın ekolü olan Hanefilik idi. Fakat şehirde ayrıca Şiiler ve bunların muhtemelen İranlılar tarafından yaptırılan kendi camileri mevcuttu.[24] İslam uleması ise diğer Coçi devletlerinde

olduğu gibi Seyidlerden, mollalardan, hafızlardan ve danişmendlerden oluşuyordu.

Prof. Dr. İlya V. ZAITSEV,
Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü / Rusya.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 8 Sayfa: 460-465

■ Kısaltmalar:

- ♦ AEMA: Archivum Eurasiae Medii Aevi. Wiesbaden.
- ♦ AO: Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapeşte.
- ♦ CMRS: Cahiers du Monde Russe et Sovietique. Paris-Lahey.
- ♦ CMR: Cahiers du Monde Russe. Paris.
- ♦ CAJ: Central Asiatic Journal.
- ♦ : Kazan.
- ♦ : Moskova.

Kaynaklar:

- ♦ Asseb o-sseyar ili Sem planet, soderjaşiy istoriyu Krimskih hanov ot Mengli-Girey hana 1-ogo do Mengli-Girey hana 2-go, t. e. s 871/1466 po 1150/1737 god. Soçineniye Seyyida Muhammeda Rizı. K, 1832 (Es-Seb' us-Seyyar fi ahbar-i muluk-i Tatar).
- ♦ Gaziz G. [Gubaydullin G. S.] İstoriya Tatar. M., 1994.
- ♦ Iskhakov D. M. -Seyidy v pozdnezolotoordynskih gosudarstvah. K., 1997.
- ♦ Ot srednevekovıh tatar k tataram novogo vremeni (etnologičeskiy vzglyad na istoriyu volgo- uralskih tatar XV-XVII vekov). K., 1998.
- ♦ Khudyakov M. G. Oçerki po istorii Kazanskogo hanstva. M., 1991.
- ♦ Materialy po istorii Kazahskih hanstv XV-XVIII vekov. Alma-Ata, 1969.
- ♦ Rogozhin N. M. Posolskie knigi Rossii kontsa XV-nachala XVI vekov. M., 1994.
- ♦ Safargaliev M. G. Raspad Zolotoy Ordy//Na styke kontinentov i tsivilizatsiy...Iz opyta obrasovaniya i raspada imperiy X-XVI vekov. M., 1996.

- ♦ Sbornik russkogo istoričeskogo obščestva. T. 41. Spb., 1884.
- ♦ Tavarikh-i guzida-Nusrat-name. Taşkent, 1967.
- ♦ Usmanov M. A. -Istočniki knigi Ş. Mercani "Mustafad al-ahbar fi ahvali Kazan va Bulgar", ch. 1, Kazan' 1885//Očerki istorii Povoljya i Priuralya. Vyp. II-III. K., 1969.
- ♦ Tatarskie istoričeskie istočniki XVII-XVIII vekov. K., 1972.
- ♦ Utemish-hajjı Genghisname. Alma-Ata, 1992.
- ♦ Velyaminov-Zernov V. V. Issledovanie o kasimovskih tsaryah i tsarevichah. Ch. 1-2. Spb., 1863-1864.
- ♦ Zaitsev İ. – Osmanlı İmparatorluğu ve Taht Eli: Siyasi Münasebetler (XV-XVI yüzyıllar)//"Osmanlı". Cilt 1, Bölüm 3. Ankara, 1999.
- ♦ Zaitsev İ. – The Title Qalga and the Continuity of Authority in the Dzhuchid States (XVIth century)//Hierarchy and Power in the History of Civilizations. International Conference (Moscow, June 15-18, 2000). Abstracts. M, 2000.
- ♦ Zaitsev İ. – Formation of Astrakhan Khanate//Russian Orientalists to the 36th ICANAS. M, 2000.
- ♦ Zaitsev İ. – Astrakhan Khanate: the Political History and Diplomatic Relations in the XV-XVI Centuries//The 36th ICANAS (International Congress of Asian and North African Studies). Book of Abstracts. Montreal, 2000.
- ♦ Zaitsev İ. – Torgovlya i hozyaistvo goroda Hacı-Tarhana//Velikiy Voljskiy put'. Materialy Kruglogo stola i Mejdunarodnogo naučnogo seminara. Kazan', 28-29 avgusta 2000 goda. K, 2001.
- ♦ Zaitsev İ. – Astrahanskoe hanstvo. K., 2001 (in press). [R. Rahmeti Arat] Astırhan//İslâm Ansiklopedisi. Cilt 1. İstanbul, 1940.
- ♦ Barthold W. Astrakhan//E. J. Brill's First Encyclopaedia of Islam. 1913-1936. Vol. I. Leiden-N-Y- K0benhavn-Köln, 1987.
- ♦ Bennigsen A. L'expédition turque contre Astrakhan en 1569//CMRS, Cilt. VIII, No 3. Paris, 1967.
- ♦ Bennigsen A., Lemer cier-Quelquejay Ch. -Le Khanat de Crimee au Debut du XVI Siecle. De la Tradition Mongole a la Suzerainete Ottomane d'apres un document inedit des Archives Ottomanes//CMRS, vol. XIII, No 3. Paris, 1972.

- ♦ La Moscovie, la Horde Nogay et le Probleme des Communications entre l'Empire Ottoman et l'Asie Centrale en 1552-1556//Turcica. Revue d'etudes Turques. T. VIII/2. Paris-Strasbourg, 1976.
- ♦ Bregel Yu. Tribal Tradition and Dynastic History: the Early Rulers of the Qongrats According to Munis//Asian and African Studies (Journal of the Israel Oriental Society). Vol. 16. Haifa, 1982.
- ♦ Gökbilgin T. -L'expedition Ottomane contre Astrakhan en 1569//CMRS, vol. XI (1). Paris-La Haye, 1970.
- ♦ Quelques sources manuscrites sur l'epoque de Sahib Giray I er Khan de Crimee (1532-1551) a Istanbul, Paris et Leningrad//CMRS, vol. XI (3). Paris-La Haye, 1970.
- ♦ Gökyay O. Ş. Hannâme//Necati Lugal Armağanı. Ankara, 1968.
- ♦ Halim-Geray Sultan Gülbün-i Hanan yahud Kırım tarihi. İstanbul, 1327/1909.
- ♦ Howorth H. H. History of the Mongols from the 9th to the 19th century. Part II, Division I. L, 1880.
- ♦ Hrbek I. The Chronology of Ibn Batuta's Travels//Archiv Orientalni. T. 30/3. Praha, 1962.
- ♦ İnalçık H. -Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-İdil Kanalı Teşebbüsü (1569)//Belleten. Türk Tarih Kurumu. -Cilt 12, Sayı 46. Ankara, 1948.
- ♦ The Khan and the Tribal Aristocracy: The Crimean Khanate under Sahib Giray I//Eucharisterion: Essays presented to Omeljan Pritsak on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students (Harvard Ukrainian Studies, Vol. III/IV). Harvard, 1979-1980.
- ♦ Ischboldin B. Essays on Tatar History. New Delhi, 1963.
- ♦ Kafalı M. Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri. İstanbul, 1976.
- ♦ Le Khanat de Crimee dans les archives du Musee du palais de Topkapi. Paris, 1978.
- ♦ Kurat A. N. -The Turkish Expedition to Astrakhan' in 1569 and the Problem of the Don-İdil Canal//The Slavonic and East European Review. Vol. XL, Number 94, December 1961. L, 1961.
- ♦ IV-XVIII yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve

Devletleri. Ankara, 1972.

♦ Lemerrier-Quelquejay Ch. -Les khanats de Kazan et de Crimée face à la Moscovie en 1521//CMRS. 1971, vol. XII, No: 4.

♦ Les Expéditions de Devlet Girây contre Moscou en 1571 et 1572 d'après les documents des Archives ottomanes//CMRS. 1972, vol. XIII, No: 4.

♦ Mercani Şihabeddin Müstefad-ü'l-ahbar fî ahval-i Kazan ve Bulgar. K., 1885.

♦ Öztuna Y. İslâm Devletleri: Devletler ve Hanedanlar. Cilt 1. Ankara, 1989.

♦ Pelenski J. Russia and Kazan. Conquest and imperial Ideology (1438-1560s). The Hague-Paris, 1974.

♦ Remzi Muhammed Murad Telfîkü'l-ahbar ve telkihü'l-âsar fî vak'ai Kazan ve Bulgar ve muluk at- Tatar. Mucallad 2. Orenburg, 1908 (195-204).

♦ Saray M. The Hanate of Astrahan//A short history of Turkish-Islamic States (Excluding the Ottoman Empire). Ankara, 1994.

♦ Seferoğlu S. K., Müderrisoğlu A. Türk Devletleri Tarihi (etnolojik bir deneme). Ankara, 1986.

♦ Seyidi Reis Mirat ül-Memalik. İstanbul, 1313/1895.

♦ Shamiloglu U. The Qaraçi Beys of the later Golden Horde: Notes on the Organization of the Mongol World Empire//AEMA. Vol. 4. Wiesbaden, 1984.

♦ Spuler B. Astrakhan//The Encyclopaedia of Islam. New Edition. Vol. 1. Leiden-London, 1960.

♦ [Şarafutdinov S.] Şecere-i Çingiziyya. K., 1906.

♦ Tarih-i Sahib Giray Han. Ankara, 1973.

♦ Togan A. Z. V. -Umumi Türk Tarihine Giriş. Cild 1: En eski devirlerden 16. asra kadar. İstanbul, 1946.

♦ Togan A. Z. V. – Türkistan ve İdil havzasının medeni münasebetleri tarihinden//Yeni Türkistan. No:No:2-3. İstanbul, 1927.

♦ Togan A. Z. V. – Kazan Hanlığında İslam Türk Kültürü//İslam Türkleri Enstitüsü Dergisi 1965, C. III, S. 3/4. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Kılavuzu. II. Fasıkul. İstanbul, 1940.

♦ The Travels of Ibn BaĀĀNĀa A. D. 1325-1354. Translated by H. A. R. Gibb. Vol. II. Cambridge, 1962.

- ♦ Veinstein G. Une lettre de Selim II au roi de Pologne Sigismond-Auguste sur la campagne d'Astrakhan de 1569//Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. Bd. 82. Wien, 1992.
- ♦ Yapp M. E. The Golden Horde and its Successors//The Cambridge History of Islam. Vol. I The Central Islamic Lands. Cambridge, 1970.

■ **Dipnotlar:**

- [1] The Travels of Ibn Batuta A. D. 1325-1354. Translated by H. A. R. Gibb. Cilt. II. Cambridge, 1962. ss. 496-497.
- [2] Hrbek I. The Chronology of Ibn Batuta's Travels//Archiv Orientalni. Cilt. 30/3. Prag, 1962. ss. 469-482.
- [3] Smirnov V. D. Tolkovaniye slova GöF;}}!EöGs//Zapiski vostochnogo otdeleniya russkogo arheologičeskogo obşestva. Cilt. 1 (1886). Spb., 1887. s. 11.
- [4] Astrahan Hacı-Tarhan'ın Rusçaya uyarlanmış şeklidir.
- [5] Zaytsev İ. Astrakhan Khanate: the Political History and Diplomatic Relations in the XV-XVI Centuries//The 36th ICANAS (International Congress of Asian and North African Studies). Book of Abstracts. Montreal, 2000. s. 37.
- [6] Rogojin N. M. Posolskiye knigi Rossii kontsa XV-naçala XVI vekov. M., 1994.
- [7] Opisi tsarskogo Arhiva XVI veka i Arhiva Posolskogo prikaza 1614 goda. M., 1960. s. 106.
- [8] Utemiş-hacı. Cengiz-name. Alma-Ata, 1992. s. 54b, 42a, 97.
- [9] Sbornik russkogo istoričeskogo obşestva. Cilt. 41. Sankt-Peterburg, 1884. s. 462.
- [10] Halim-Geray Sultan Gülbün-i Hanan yahud Kırım tarihi. İstanbul, 1327/1909. s. 33; Pelenski J. Russia and Kazan. Conquest and imperial Ideology (1438-1560s). The Hague-Paris, 1974. s. 34.
- [11] Russian State Archive of the Ancient Acts (RGADA), fon 123, No 6, ss. 314-314r.
- [12] Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Kılavuzu. II. Fasikul. İstanbul, 1940. s. 182; Le Khanat de Crimee dans les archives

du Musee du palais de Topkapi. Paris, 1978. ss. 118-120.

[13] Posolskiye knigi po svyazyam Rossii s Nogayskoy Ordoy. Mahaçkale, 1995. s. 128.

[14] Gökbilgin T. Quelques sources manuscrites sur l'époque de Sahib Giray I er Khan de Crimée (1532-1551) a İstanbul, Paris et Leningrad//CMRS, vol. XI (3). Paris-La Haye, 1970. s. 467.

[15] RGADA, fund. 123, No: 8, ss. 413-413r.

[16] Tarih-i Sahib Giray Han. Ankara, 1973. s. 97, 106-113; İnalçık H. The Khan and the Tribal Aristocracy: The Crimean Khanate under Sahib Giray I//Eucharisterion: Essays presented to Omeljan Pritsak on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students (Harvard Ukrainian Studies, Vol. III/IV). Harvard, 1979-1980. s. 458.

[17] Onun karılarından biri Kırım-şamhal'ın (bölgenin Kumuk yöneticisinin) kızıydı.

[18] Mayıs 1555'te onlar serbest bırakılarak Rusya'yı terk edebilmişti. Onlardan biri (El'-yakşı) daha sonra Ulyana Ortodoks ismiyle vaftiz edilmişti. Onun ya Moskova'da ya da yolda doğan oğlu (Yarıştı-sultan) Peter ismiyle vaftiz edilmiştir.

[19] Ischboldin B. Essays on Tatar History. New Delhi, 1963. s. 85.

[20] Shamiloglu U. The Qaraçi Beys of the later Golden Horde: Notes on the Organization of the Mongol World Empire//AEMA. Vol. 4. Wiesbaden, 1984.

[21] Ishakov D. M. Seyidi v pozdnezolotoordınskih gosudarstvah. K., 1997. ss. 65-68.

[22] Daha yakın zamanlardaki çalışmalar (örneğin Munis'in çalışması) Astrahan'ın Kongrat Kaynaklı olan Altın Ordu Beylerbeyliğine (emir ül-ümera) bağlı olduğunu gösteriyor. Bakınız, Bregel Yu. Tribal Tradition and Dynastic History: the Early Rulers of the Qongrats According to Munis//Asian and African Studies (Journal of the Israel Oriental Society). Vol. 16. Haifa, 1982. ss. 333-69.

[23] Zaytsev İ. Torgovlya i hozyaystvo goroda Hacı-Tarhana//Velikiy Voljskiy put. Materialı Kruglogo stola i Mejdunarodnogo nauçnogo seminara. Kazan, 28-29 avgusta 2000

goda. K, 2001. ss. 84-98.

[24] Şehirde 17. asrın başlarında İran'lı tüccarlar tarafından Şii meslektaşları için inşa edilmiş en az iki cami mevcuttu.
Taryhy makalalar